

СКАЛНИТЕ РИСУНКИ
КРАЙ СЕЛО ЦАРЕВЕЦ

ГАЛАПАГОС: ЖИВОТ ПОД
НАПОРА НА ВРЕМЕТО

NATIONAL GEOGRAPHIC

БЪЛГАРИЯ

ВИКИНГИ

Нови разкрития за най-свирепите
воини в историята

СЕПТЕМВРИ 2017 г.
WWW.NATIONALGEOGRAPHIC.BG

СЪДЪРЖАНИЕ

СЕПТЕМВРИ 2017 Г. • БР. 9 (143) • ОФИЦИАЛНО ИЗДАНИЕ НА НАЦИОНАЛНОТО ГЕОГРАФСКО ДРУЖЕСТВО

РУБРИКИ

ОБРАЗИ

Вашата снимка

ГЛОБУС

Храната и науката,
тестът на Роршах,
бразилски пипер,
Александър Грехъм Бел

ДНЕВНИК НА ИЗСЛЕДОВАТЕЛЯ

Масайска олимпиада

НАПРЕД

Органи върху чипове

На корицата

Скандинавски военачалник от края на X в. е готов за битка. Шлемът, който носи, е пресъздаден въз основа на единствения открит до момента изцяло запазен викингски образец.

Илюстрация: Фернандо Балтиста

СТАТИИ

76 | ПОСЛАНИЯ ПО СКАЛИТЕ

Пещери по поречието на Искър пазят вековни рисунки и надписи: елени, соларни кръгове, кръстове, абстрактни плетеници, човешки фигури, надписи на старобългарски.

Текст: Любомир Кюмюрджиев Снимки: Красимир Андонов

28 | НОВИ ПРЕДСТАВИ ЗА ВИКИНГИТЕ

Как оскъдната земеделска земя и стремежът към богатства превърнали много скандинавци в свирепи воители.

Текст: Хедър Прингъл

Снимки: Робърт Кларк и Дейвид Гутенфелдър

58 | ЖИВОТ НА РЪБА

Затоплящата се планета застрашава видовете от островите Галапагос, които вдъхновили Чарлс Дарвин за неговата теория на еволюцията.

Текст: Кристофър Соломон

Снимки: Томас П. Пишак

90 | ФОТО СВИДЕТЕЛСТВО | ПОГРАНИЧНИ ЗЕМИ

Стени и огради разделят Съединените американски щати от Мексико и се опитват да постигнат две неща: да ограничат имиграцията и да спрат наркотиците. Доколко обаче вършат работата?

Текст и снимки: Ричард Мисрак

ИЗОБРАЖЕНИЯ И ПСИХИКА

Текст: Нина Страхлик

През 1917 г. в едно швейцарско градче психиатърът Херман Роршах започнал внимателно да разлива боя върху карти, за да разбере как работи умът. Питал хората какво виждат, забелязал зависимост при отговорите на пациенти с шизофрения и предложил теорията, че душевното здраве може да бъде преценено според това как човек възприема зрителната информация.

Оригиналните 10 изображения на Роршах били публикувани през 1921 г. и бързо се разпространили като популярен личностен тест. През втората половина на века методи като фройдисткия анализ вече не били на мода и тестът

на Роршах се превърнал в синоним на псевдонаука. Критиците призовавали за мораториум върху прилагането му. Но голямо изследване от 2013 г., публикувано от Американската психологическа асоциация, установило, че той диагностицира психични разстройства по-ефикасно, отколкото се смятало досега. Картите на Роршах и редът, по който се показват на пациентите, никога не са били променяни. За да се запази полезността им като диагностициращ инструмент, психолозите не желаят те да се показват в извънклинична среда. Пред това предизвикателство се изправил Деймиън Сигърлс, докато пишел първата биография на Роршах – *The Inkblots*. Той решил да публикува само няколко, както и ние ще направим тук. (Обърнете на страница 14, за да разберете какво може би означават четирите петна горе.)

Отвореният финал на теста на Роршах предизвикал спорове през 60-те години на XX в. „Хората не разбират, че става дума за това как, а не какво виждаш“ – казва Сигърлс.

НОВИ ПРЕДСТАВИ ЗА ВИКИНГИТЕ

Да, наистина били жестоки. Но също така имали вождове жени, обичали богатството и лукса и поддържали отношения с над 50 култури от Афганистан до Канада

С пернат шлем – по-скоро измислен, отколкото досто-
верен – жител на Шетландските острови отдава
почит на своето викингско наследство по време на
ежегодния фестивал на огъня Ъп Хели Аа. Празникът
включва изгарянето на копие на викингски кораб.

ЕЛИЪТ РОС

Първите нападения често поразявали манастири, пълни със скъпоценности като тази златна висулка от викингско съкровище, открито в Шотландия.

РОБЪРТ КЛАРК, С ПОЗВОЛЕНИЕТО НА ИСТОРИЧЕСКА ОКОЛНА СРЕДА – ШОТЛАНДИЯ

и комикси. Днес повечето от нас могат да изречитират подробности за въображаемите викинги – как воювали и пирували, как живели и как умирали. Само че колко знаем наистина за викингите?

Днес благодарение на модерните технологии – от сателитни изображения, през ДНК изследвания, до изотопни анализи – археолози и други учени ни предлагат много и изненадващи нови отговори. В Естония изследователи проучват два погребани кораба, пълни с посечени воители, и хвърлят нова светлина върху кървавата ранна история на викингите. В Швеция учени изследват останките на жена викингски вожд. В Русия пък археолози и историци проследяват пътищата на викингските роботърговци и разкриват важната роля на робството за тяхната икономика. Отварят се врати към свят, който е далеч по-сложен, отколкото сме смятали. Новите проучвания разкриват непознат поглед към амбициите и културното въздействие на тези дръзки мореплаватели. От бреговете на своята скандинавска родина авантюристите викинги се появили на световната сцена в средата на VIII в. и през следващите 300 години изследвали голяма част от Европа и пътували по-далеч, отколкото по-рано учените въобще могли да предположат. Археологът Нийл Прайс от Упсалския университет обяснява, че с източените си ветроходни кораби и ненадминатите си познания за реките и моретата те стигнали до поне 37 днешни държави – от Афганистан до Канада. По пътя си се натъкнали на над 50 култури и алчно търгували с луксозни стоки. Навличали евразийски кафтани, контели се с китайска коприна и пълнели джобовите си с купища ислямски сребърни монети. Построили процъфтяващите градове Йорк и Киев, колонизирали големи области

от Великобритания, Исландия и Франция и основали предни постове в Гренландия и Северна Америка. Нито един европейски мореплавател от онова време не дръзвал да се отпрати толкова надалеч от родината си. „Само хората от Скандинавия го направили – казва Прайс. – Единствено викингите.“

Но изследователството и търговията не били единственият път към богатството. Викингски грабителите дебнели бреговете на Британия и Европа и атакували внезапно с шокираща свирепост. В Северна Франция плавали нагоре-надолу по Сена и други реки и пълнели корабите си с плячка. Всявали ужас на шир и дълж и отмъкнали като рекет близо 14% от цялата икономика на западно-европейската Каролингска империя срещу празни обещания за мир. Оттатък Ламанша спорадичните нападения прераснали в тотална война, когато викингска армия нахлула и завладяла три англосаксонски кралства, оставяйки труповете да гният сред полята.

Както казва Прайс, викингската епоха „не е за гнусливите“. Как обаче започнал целият този хаос? Как и защо средновековните скандинавски селяни се превърнали в бич за европейския континент?

В ПРОДЪЛЖЕНИЕ НА ПОЧТИ ТРИ ВЕКА преди нападенията по чуждите брегове да започнат ок. 750 г. – обяснява Прайс, – Скандинавия била разкъсвана от размирици. През този период възникнали над три дузини дребни кралства, които се опасвали с крепости и си съперничели за власт. Насред този смутен период се разразила катастрофа. Огромен облак прах, най-вероятно изхвърлен в атмосферата вследствие от комбинация от катаклизми – разбили се в Земята комети или метеорити плюс изригването на поне един голям вулкан,

Открит в гроб на знатен викинг в Швеция, този украсен конски зъбалец е изработен от желязо и позлатен бронз. Въпреки че викингите са известни най-вече с дългите си кораби, богатият елит имал и първокласни коне.

РОБЪРТ КЛАРК, СНИМАН В ГУСТАВИАНУМА, УПСАЛСКИ УНИВЕРСИТЕТСКИ МУЗЕЙ

„Ако сте живели в Северозападна Франция в края на IX в. – казва Прайс, – със сигурност сте смятали, че това е краят на света.“

Когато към Скандинавия потекли скъпоценни метали, млади мъже започнали да прииждат в големите зали на викингските вождове, готови да се заклънат във вярност. Това, което започнало като малки грабителски набези от два-три кораба, постепенно се развило в цели флотилии от по 30 съда, а после и много повече. Според съвременната „Англосаксонска хроника“ през 865 г. стотици викингски кораби достигнали източните брегове на Англия, натоварени с хищно множество, което авторите на хрониката нарекли *микел хере* – „голямата армия“. Нашествениците проникнали навътре и започнали да смазват англосаксонските кралства и да заграбват обширни земи.

Непосредствено до днешния английски град Линкълн археологът Джулиан Д. Ричардс проучва един от зимните биваци на голямата армия. Лагерьт, известен днес като Торкси, бил достатъчно голям да приюти три-четири хиляди души, но откритията на терен показват, че голямата армия била нещо повече от бойна сила. Ковачи претопявали плячката, търговци купували и продавали, а жените се занимавали със своите си задължения – които може би включвали и да предвождат мъжете в битка.

Един известен ранен ирландски текст разказва как през X в. жена, наречена заради цвета на косата ѝ Инген Руой – Червената девица, повела флотилия викингски кораби към Ирландия. Наскоро биоархеоложката Ана Кьелстрьом от Стокхолмския университет анализираше наново костите на викингски воин, открити в стария търговски център Бирка в Швеция. Опечалените поставили в гроба

цял арсенал от оръжия и десетилетия наред археолозите приемали, че елитният боец е бил мъж. Но докато изследвала тазовите кости и долната челюст, Кьелстрьом установила, че мъжът всъщност бил жена.

Безименната викингска жена явно се е радвала на уважението на множество викингски воители. „В скута ѝ имаше пулове за игра – казва археоложката Шарлоте Хеденстиерна-Йонсон от Упсалския университет, – което навежда на мисълта, че именно тя е планирала тактиката и е командвала.“

ФЛОТИЛИИТЕ, КОИТО СЕЕЛИ СМЪРТ и разрушения в Западна Европа, също така пренасяли роби и стоки до пазари, пръснати от Турция до Западна Русия и може би Иран. Средновековни арабски и византийски сановници описват конвои от въоръжени викингски роботърговци и търговци, известни като „руси“, които редовно пътували по речните пътища към Черно и Каспийско море. „Никога не съм виждал по-съвършени тела от техните – отбелязва през X в. Ахмад Ибн Фадлан, арабски воин и дипломат от Багдад. – Всеки носи брадва, меч и кинжал.“

За да хвърлят светлина върху тази южна търговия, днес археолозите разкопават обекти покрай пътищата на византийския и ислямския свят. Една късна юнска сутрин на ок. 370 км югозападно от Москва археоложката Вероника Мурашева от Държавния исторически музей в Москва крачи по брега на р. Днепър, където някога се намирал малък средновековен град. Основано от викингски изследователи преди повече от 1100 години, Гнездово е разположено на две основни търговски артерии – Днепър, който тече към Черно море, и мрежа от рекички, устремили се към р. Волга, чиито води пък се вливат в Каспийско море.

Развалините на викингска гълга къща на морския бряг на Шетландските о-ви напомнят за славно минало. След като победили местните пикти, викингите заграбили за себе си най-добрите шетландски земи. Донесли със себе си скандинавски закони и властвали тук близо 700 години. РЪБЪРТ КЛАРК

Днес Гнездово е опасно от гори и равнини, но през последните 150 години руските археолози са открили укрепления, съкровища, работилници, пристанище и над 1200 надгробни могили, предоставили изобилие от артефакти. Установили, че Гнездово било седалище на богат викингски елит, който събирал данък от местното славянско население и вероятно управлявал различни аспекти на южната търговия. Всяка година след пролетното топене викингските търговци отплавали от Гнездово с кораби, натоварени с луксозни стоки – кожи, мед, восък, късове кехлибар, моржови зъби – и партии роби. Много от тях – казва Мурашева – се насочвали към Черно море и Константинопол – столица на Византийската империя и по онова време град с над 800 000 жители. Викингите обикаляли пазарите, търсели клиенти за своя товар и купували ценни стоки: амфори с вино и зехтин, изящни стъклени съдове, парчета коприна и други редки тъкани.

Други викингски търговци пътували още по на изток от Гнездово – по течението на

потоците през Западна Русия към Волга. На пазарите покрай реката и около Каспийско море мюсюлмански клиенти плащали добри пари за чуждестранни роби, тъй като Коранът забранявал на правоверните да притежават свободно родени мюсюлмани. Източните купувачи уреждали сметката си с купища сребърни монети, наричани *дирхами* – основен източник на богатство във викингския свят.

Претърсвайки археологически отчети и бази данни, Марек Янковиак – специалист по средновековна история от Оксфордския университет – открил свидетелства за над хиляда съкровища от дирхами, които викингски търговци и други заровили из цяла Европа. Той предполага, че само през X в. викингските роботърговци продали десетки хиляди пленени източноевропейци, най-вече славяни, и спечелили милиони сребърни дирхами.

РАЗКАЗВАЧИ В ОСВЕТЕНИТЕ от огньовете зали на скандинавските господари описвали и ранни пътувания на запад. Те разказвали

Полски участници в исторически реконструкции са се въоръжили за близък бой. Викингите напълно заслужавали кървавата си репутация: от ранна възраст скандинавските момчета били обучавани за битки, а обществото ги подготвяло за кръвопролитията.

ДЕЙВИД ГУТЕНФЕЛДЪР

Все още изправен хиляда години след като бил издигнат, руническият камък в Анунгсхьог в Швеция е паметник на обичта на викингски баща към сина му Хеген. Съгбата на младежа не е известна, но може би и той като много други от онова време емигрирал в някоя викингска колония в Европа. **РОБЪРТ КЛАРК**

археологът Дъглас Болендър отишъл да проучи района, той открил погребаните останки от торфени постройки и торфена стена с височина едва 15 см – точно където посочила Паркак. „Смайващо е – чуди се той, – че дребните останки от погребана торфена стена бяха открити от височина 770 км в Космоса.“

Обнадеждена от този успех, Паркак и екипът ѝ започнали да анализират сателитни изображения на атлантическото крайбрежие на Канада. В Югозападен Нюфаундленд, на нос Поан Розе, те забелязали струпвания от нещо, което приличало на торфени стени. Разположен на залива Сейнт Лорънс, ностът се намирал на морския път към американските орехи и дивото грозде. И също като при Ланс о Медоус наблизо има голямо торфище, където викингските мореплаватели могли да събират желязна руда.

По време на малки разкопки през 2015 г. Паркак и нейните колеги открили нещо, наподобяващо торфена стена, както и голяма вдлъбнатина, където някой изглежда

събирал блатна руда за изпичане – първата стъпка от производството на желязо. Но по-мощабни разкопки миналата година загатнаха, че торфената стена и струпването на блатна руда може би се дължат на естествени процеси. Понастоящем Паркак очаква резултатите от допълнителни анализи, за да си изясни картината.

ЕДИН ВЕТРОВИТ ЗИМЕН ДЕН хващам такси до шетландското летище Съмбърг. На сутринта след Ъп Хели Аа малцина шетландци са будни след дългия среднощен гуляй. Мечовете и шлемовете са прибрани и децата сънуват морски крале. От дървения кораб е останала само пепел в полето.

Но представата за викингите и романтиката на тези безстрашни северняци, които строели големи кораби и плавали по ледените морета към един нов свят и по виещите се реки към пазарите на Изтока, никога не остарява и омръзва. Тя продължава да живее тук и из всички северни страни. □

Живот на ръба

Затоплящата се планета
застрашава видовете от
островите Галапагос,
които вдъхновили Дарвин

Две морски игуани изглежда не се трогват от присъствието на свой мумифициран събрат, вероятно умрял от глад, на о-в Фернандина. Тези ендемични за Галапагос гушери се хранят с водорасли край брега; по-едрите мъжки се змуркат в океана. Водораслите, които ядат, загиват в по-топли води, което прави Дарвиновите „гяволчета на мрака“ уязвими към климатичните промени.

Текст: Кристофър Соломон

Снимки: Томас П. Пишак

Джон Уитман проверява налягането в бутилките, намества плавниците си и се хвърля по гръб във водите на Тихия океан. Наблизо океанът се блъска в бреговете на о-в Бигъл, един от над стоте скали, островчета, 6 неголеми и 13 големи острова, които съставят архипелага Галапагос – провинция на Еквадор, която се простира от двете страни на екватора.

Над морските пръски в шелфовата зона немело танцуват синьоокраки рибояди. Под тях на скалите избухва свада между два галапагоски морски лъва. Сцената може би е изглеждала и звучала по същия начин, когато Чарлс Дарвин е преминал с кораб оттук преди близо два века. Тези същества, перфектно приспособени към живота на трудните за обитаване острови, изглежда могат да устоят на всичко, дори и на хода на времето.

Неочаквано Уитман се появява на повърхността. „Започва се“ – казва ми той, правейки гримаса.

Габва видеокамерата си от лодката и отново изчезва във водата. Гмуркам се след него. На 5 м под повърхността Уитман ми посочва лобовиден корал *Porites lobata*. Би трябвало да прилича на пагода с цвят на зелена горчица, но вместо това блести в бяло на фона на розовите и зелени багри на морското дъно. Този корал избелява – реакция към прекомерно топлата вода. Скоро ще бъде мъртъв.

Уитман и екипът му търсят промени на места като о-в Бигъл. Намират ги без никакъв проблем. Измерват температурата на това съобщество от морското дъно. По време на явлението Ел Ниньо през 2016 г., най-интензивното климатично събитие тук от две

десетилетия, температурата на местата за гмуркане достигна 31°C. (Като цяло температурите на водата в региона на Галапагос бяха повече от 2°C по-високи от дългосрочната си средна стойност.) Уитман се бои, че този болен корал може да предвещава експлозия от избеляване и други драматични промени в околната среда тук през следващите години.

Колкото и изолирани да изглеждат, островите Галапагос не са имунизирани срещу влиянията на съвременния живот: климатичните промени настъпват. Емблематични видове като галапагоските костенурки, чинките, рибоядите и морските игуани могат да пострадат. Прочутите екосистеми, които научиха света какво е естествен отбор, може би отново ни преподават урок, предлагайки ни прозрение за това какво ни очаква на други места.

Преди да станат Галапагос, били известни като *Las Encantadas* (Омагьосаните) – несъразмерни острови, украсени с морска пяна, течаща лава и странни животни. „И хората, и вълците са се отказали от тях [...] главният звук на живота тук е съскането“, пише Херман Мелвил през 1854 г.

Китоловците хвърляли въпросните съскащи костенурки в трюмовете на корабите си за храна, пълнели бъчвите за вода и отплавали. Били прави за странностите – разделена от континентална Южна Америка от близо 1000 км вода, природата тук подивяла. Малко от животните, които извършили пътешествието от континента до островите, оцелели. Тези, които успели, еволюирали под различни форми, адаптирайки се към условията на всеки остров.

Сега, когато планетата се затопля, Уитман и други учени, се опитват да разберат как ще

Дарвинови чинки от колекцията на изследователската станция „Чарлс Дарвин“ на о-в Санта Крус, погрее-ни край асортимент от местни семена. Птиците, които тук са в много добро състояние, имат клънове, чиито размери, ширина и форма са се адаптирали, за да се възползват от наличните семена за храна.

дълбинно течение, което пътува около 13 000 км през Тихия океан, се блъска в островите, издига се нагоре и се завърта около тях, изнасяйки към повърхността питателни вещества, които хранят фитопланктона. Това на свой ред захранва останалата част от морската хранителна мрежа. Всичко се основава на този конвейер.

По време на проявите на Ел Ниньо пасатите утихват. Това намалява издигането на студена вода и хранителни вещества от дълбините и също така кара басейна от топли води в Западния Тихи океан да се разширява към Галапагос. Конвейерът почти спира. Морският живот страда силно. Някои същества спират да се размножават, други дори умират от глад.

Някои популации все още не са се възстановили от екстремния Ел Ниньо през 1982/83 г. Междувременно на сушата нещата често са наобратно – там Ел Ниньо обикновено носи проливни, животворни дъждове на пустите острови.

Ла Ниня пък обръща всичко наопаки. Морският живот просперира, докато сухоземният запада. Уитман сравнява този естествен, повтарящ се цикъл с влакче на ужасите. Лишения. Възстановяване. Изобилие. И после отново.

Въпросът на Уитман е следният: ако водите в тази зона като цяло се затоплят и ако интензивните прояви на Ел Ниньо зачестят, дали лошите времена ще ударят съобществата на морското дъно толкова силно, че те да не успеят да се възстановят по време на добрите времена? И ако това е така, дали тези съобщества ще се превърнат в нещо друго?

След гмуркането Уитман ми показва снимка на корал. „Това тук обикновено е розово“ – казва той. Вместо това то изглежда като зле излят пласт бетон. Кораловите водорасли, които образуват жизненоважен субстрат, върху който се надгражда останалата част от съобществото, са изчезнали. Защо? Уитман подозира, че по-топлите води на скорошното

В сцена, която би могла да е на 10 000 години, слонски костенурки си почиват в кална локва в кратера на вулкана Алсего на о-в Исабела. При тези влечуги температурата на пясъка през инкубационния период на яйцата определя пола. Прогнозираните по-високи летни температури тук може да означават по-топъл пясък и повече женски.

Прословутите галапагоски чинки, познати и като Дарвинови чинки – от които съществуват 18 познати вида (в момента се извършват генетични изследвания и вероятно ще бъдат идентифицирани нови видове), – заемат почетно, макар и неточно място в популярните представи като съществена част от Дарвиновите прозрения за еволюцията. В действителност Дарвин не е посочил от кои острови точно е събрал чинките и осъзнал грешката си едва при прибирането си във Великобритания. Затова не те, а присмехулниците му помогнали да проумее как един вид може да се превърне в друг чрез естествен отбор.

Една от Дарвиновите чинки е мангровата чинка, която днес обитава само два изолирани гористи района (с обща площ около

земята и има три отделения, защитени от хищниците. Тя и тримата ѝ асистенти влизат вътре и слагат храна за птиците. Затварят вратите на волиерата. После Кънингам отваря клетката и внимателно изважда 15 пиленца, едно по едно. Те са само на 4 до 8 седмици, черни като въглен.

След няколко минути три пиленца стоят на ръба на хранилката. През следващите 6 седмици Кънингам и други ще останат тук, за да ги освободят постепенно в дивата природа и да проведат и други изследвания. Ако не бяха събрали и отхранили първите пиленца и яйца за сезона, вероятно всичките птици щяха да умрат, казва тя. През последните 4 години изследователите от фондация „Чарлс Дарвин“ – в партньорство с управата на Национален

Промените в условията на живот на флората и фауната на Галапагос може да идват твърде бързо и от твърде много места, за да успеят да се адаптират.

30 хектара) на този остров. Нашествениците вече са я открили – плъхове, които ядат яйцата ѝ, както и *Philornis* – роднина на домашната муха, която напада гнездата и вероятно е допринесла за локалното изчезване на вид насекомоядна чинка на о-в Флореана. Според едно проучване ларвите на *Philornis* в гнездата се увеличават в години с обилни дъждове, което би могло да означава, че се задават още по-тежки проблеми. Много сухоземни птици тук са малко като лютичетата: предпочитат нито твърде малко дъжд, нито твърде много. Друго проучване установило, че обилните дъждове довели до намаляване на броя на малките, които успяват да напуснат гнездата. Днес са останали по-малко от 20 размножаващи се двойки мангрови чинки.

Понесла скъпоценния си товар, Кънингам върви боса по парещия пясък и навлиза в гора от високи мангрови дървета. Появява се малка дървена волиера. Издигната е над

парк „Галапагос“ и в сътрудничество със зоопарка в Сан Диего и Тръста по опазване на дивата природа „Дъръл“ – работят за увеличаване на популацията.

Кънингам все още се тревожи. „Всяка промяна или повишаване на морското равнище може да унищожи тази гора“ – казва тя. Мангровите чинки предпочитат да гнездят в черните и белите разновидности на мангровите дървета, на по-закътани места, защитени от морето. Не е ясно колко добре биха се адаптирали, ако тези гори изчезнат.

Кънингам ляга на пода на волиерата и наблюдава пиленцата. Забавлява се, когато малките се препират, а после се усмихва. Сякаш сваля тежест от себе си. „Завърнаха се там, където трябва да бъдат“ – казва тя.

Има още много работа за вършене. Но тя остава да лежи още няколко минути, вслушвайки се в пиленцата. За миг това е звукът на победата. □

Послания по скалите

Пещери по поречието на Искър
пазят вековни рисунки и надписи

Рисунка на елен – най-често изобразяваното в петроглифите същество. Защрихованото тяло и неестествено дългият врат оприличават изображението на някои праисторически рисунки от други места.

Текст: Любомир Кюмюрджиев

Снимки: Красимир Андонов

Небето е сиво и се готви да вали, но във въздуха се усеща онази свежест, която отличава пролетните бури от есенните. Вървим по гористия склон над Искъра, провираме се между гъстите храсти, хлъзгаме се по мократа трева и се надяваме, че буря все пак няма да има.

Тръгнахме да търсим нещо, за което много сме чували и чели, но ни предупредиха, че може и да не го намерим. Разчитаме на обясненията, които приятелски ни даде Христо Христов от алпийски клуб „Еделвайс“, както и на Огнян Стоянов – изкуствовед и пещерняк, който е идвал по тези места преди години.

Стоянов обаче е дошъл тогава по друг маршрут, а и районът много се е променил. Често си пробиваме трудно път през джунглата от храсти и ниски дървета. Помагат ни предвидливо осигуреното мачете и мисълта за обекта на експедицията ни: загадъчните скални рисунки и надписи по южните склонове на масивите Средния камик и Говедарника. В близкото село Царевец (на десетина километра от гр. Мездра, област Враца) вече видяхме част от вековните послания – и то там, където по логика подобни петроглифи нямат място. Зад големия християнски храм на селото се гуши запазена средновековна църква от XIV в. Освен със зидания си иконостас църквата „Св. Никола“ е известна и с надписите и рисунките по някои от камъните, от които е изградена. Дали материалът е докаран от Говедарника и Средния камик, или изображенията са нанесени по-късно, не може да се каже със сигурност, но че те са много сходни с онези от цитираните масиви, ни предстои да разберем съвсем скоро.

Запъхтени достигахме отвесна скална стена. В подножието ѝ, а и по-високо тъмнеят няколко

входа на неголеми пещери. Влизам колебливо в една от пещерите. Погледът ми бързо свиква с приглушената светлина вътре, но не открива нищо по стените. Готов съм да изляза разочарован, когато очите ми долавят странни пукнатини по скалната повърхност... линии, които се свързват помежду си и изграждат образ... фигура на елен! Почиствам внимателно праха от пещерната стена. В следващия миг виждам и втора фигура, а до нея трета... Стилизирани и изящни, те като че ли изплуват една след друга пред мен и аз осъзнавам, че човек действително гледа с очите, но вижда с ума си. Веднъж различил контурите на древните рисунки, започвам да откривам нови и нови.

Над елените някой някога е издълбал в скалата соларни кръгове с вписани в тях кръстове и безкрайно множество точки, които се

Едни от най-впечатляващите антропоморфни петроглифи са тези, които условно наричаме „танцуващи шамански фигури“.

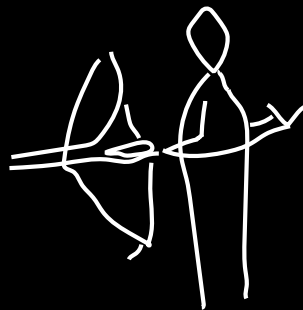
Вляво: картата показва района край Искъра, където се намират пещерите с петроглифите.

надпис, но повечето от останалите скални рисунки трудно могат да бъдат датирани.

ПРЪВ ЗА ПЕТРОГЛИФИТЕ И НАДПИСИТЕ в района съобщава през 1962 г. видният български географ и университетски преподавател проф. Михаил Мичев, родом от с. Царевец. Той приема, че всички те са правени през XVIII в. По-късно основоположникът на организираното пещерно дело у нас Петър Тарантеев също изследва пещерите в Говедарника и Средния камик, като дори публикува прекопирани от него тамошни надписи. Особено ползотворни са неколkokратните проучвания на група спелеолози, изкуствоведи и геолози в края на 70-те и началото на 80-те години на миналия век. Прекопирани са около 30 надписа и над 700 изображения на елени, коне и конници, танцуващи или стрелящи с лък човешки фигури, соларни символи и абстрактни рисунки. От посланията върху скалите край Искър е изкушен и големият специалист в областта на наскалното изкуство, руският академик Алексей Окладников.

Изображенията са линеарно-контурни, врязани в сравнително меката варовикова скала по стените, сводовете и около входовете на пещерите и нишите. Прави впечатление, че някои от графитите са разположени на трудно достижими места и в неосветените части на пещерите. Това вероятно показва, че тези древни творци са били движени по-скоро от култови, отколкото от художествени подбуди.

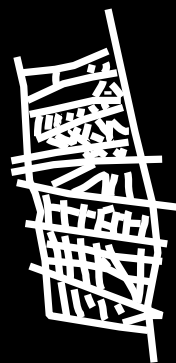
Част от изображенията са обявени за сходни с образци на тюркското наскално изкуство от Средна Азия, а това – в синхрон с господстващите тогава хипотези за произхода на нашите деди – ги определя като прабългарски. Някои от фигурите с характерно заштриховани тела и част от слънчевите знаци действително напомнят графити от епохата на Първата българска държава, намерени в старите ни столици Плиска и Преслав. Преди да потеглим, за да търсим странните скални рисунки, Христо Христов от алпийски клуб „Еделвайс“ подхвърли: „Не съм специалист, но ми се струва, че по тези места се е задържал дълго време

Антропоморфни изображения

Макар и не така многобройни като животинските, в пещерите и нишите по левия бряг на Искър не отсъстват и човешките фигури. Прави впечатление, че те – за разлика от повечето зооморфни изображения – са силно схематизирани. Почти всички антропоморфни фигури са предадени с пределен наивизъм – едно почти универсално явление при всички старобългарски графитни находки. Мнозина са пешаци, но и конниците са многочислени, като при тях стилизацията е видимо по-силна. Част от фигурите са въоръжени – някои с копия, други са изобразени стрелящи с лъкове. Има и такива, които по-скоро танцуват или участват в някакъв ритуал. Поне двама от нарисваните човеци са голи, с подчертани полови белези. Трета фигура е като че ли силно окосмена – или набодена с шипове (?). Неколцина очевидно са облечени в ризници или друг тип защитни доспехи. Забелязва се и някакво сакрално облекло, което условно нарекохме „шаманско“. То най-често е комбинирано с украси за глава. При други фигури главата е заострена, което също напомня редица антропоморфни изображения, намерени в Сибир и Централна Азия. Предвид доминиращата в даден период от време тюркска теория за произхода на древните българи, тези прилики бяха достатъчни, за да бъдат скалните рисунки от Говедарника, Средния камик и околните местности обявени за „прабългарски“. Дали това е така и дали антропоморфните изображения в тамошните пещери и ниши са изцяло създадени в един по-отдалечен исторически период, ще покажат по-нататъшните изследвания и открития.

постарал – вероятно с най-добри, но криво-разбрани намерения – да повтори с туш или химикалка немалка част от надписите, както и някои изображения. Това „консервиране“ на историческите паметници, макар и да ги е направило по-различими, всъщност граничи с унищожаването им. Старинните скални рисунки и графити са обявени в Държавен вестник (бр. 91 от 1979 г.) за паметник на културата с местно значение, но този статут не е предпазил района от иманярски набези. Към входа на една от по-високо разположените пещери води набързо направена от дървесни стволове дълга стълба, подпряна на скалата. Стълбата е изгнила, явно стои отдавна там, и това е основната причина да се откажем от нейното използване, за да проникнем в труднодостъпната пещера. Питам Огнян и Красимир, които имат голям опит с пещери и скални стени, дали е възможно съоръжението да е останало от някои от изследователите на скалните паметници. И двамата са категорични, че стълбата е правена и ползвана от иманяри. В основите на скалите на много места се забелязват ясно по-стари и по-нови изкопи. Голяма част от почвения слой в района е преобръщан неколkokратно – вероятно това е една от причините тук археолозите да не могат да работят ползотворно. Макар и не многобройни за момента, по скалите личат не един и два надписа от последните десетилетия. Дори да приемем, че те продължават древната традиция по тези места, дейността на съвременните драскачи със сигурност унищожават историческите паметници. „Трябва да се направи нещо за съхраняването на тези безценни съобщения от миналото“ – казва загрижено Христо Христов. Той и неговата спътница в живота и приключенията Яна откриват рисунки на елени в околностите на Карлуково. Търсейки информация за откритието си, попадат на научни статии за скалните рисунки в близост до с. Царевец, които също посещават нееднократно. „Информацията за тези загадъчни послания от миналото представлява интерес не само за бъдещи изследователи, но и за хора, които ще посетят

Абстрактни изображения

Подобно на останалите изображения, абстрактните също са линейно-контурни, врязани във варовиковата скала по стените, сводовете и около входовете на пещерите и нишите на Говедарника и Средния камик. Множество знаци и символи с ясни или предполагаеми значения могат да бъдат видени не само във вътрешността на естествените каменни помещения, но и около тях. Най-често срещани са кръстовете, повечето от тях несъмнено с християнски произход. Като че ли някои кръстове са издълбавани в скалите вторично – с цел да зачертаят в прекия и преносен смисъл на думата по-стари изображения с езически характер. Други от тези кръстове са вписани в кръгове – древен соларен символ у множество народи и племена. Слънчевите знаци показват тук голямо разнообразие – радиално пресичащи се линии в кръг или без такъв; излизащи от кръг лъчи; розетки; множество малки дупчици в скалата, образуващи в съвкупността си кръгове, и др. Един от най-впечатляващите образи на Слънцето е издълбан на около 5 м от основата на скалата диск, макар и не по-голям от 15 см.

Освен соларни символи сред скалните рисунки в упоменатия район могат да се видят и множество мрежи с правоъгълни, ромбоидни и неправилни като форма клетки. Някои наподобяват шахматна дъска, други имат издълбани точки в някои от клетките. Те, както и по-елементарни (и вероятно по-древни) очертания на квадратчета, успоредни линии и плетеници според неподвърдени до момента хипотези биха могли да са елементи на непозната система за записване на информация.

Петроглиф „келтска
плетка“ в една от
пещерите край с. Царевец.
Едва ли абстрактната
фигура е издълбана само
с естетическа цел.
Вероятно тя е символ,
носец информация от
предците ни.

| ФОТО | СВИДЕТЕЛСТВО

Погранични земи

Нагледни размишления за стените и
оградите, които разделят САЩ от Мексико
и разединяват общественото мнение

ТЕКСТ И СНИМКИ:
РИЧАРД МИСРАК

Стоманена стена пресича земеделска земя в Браунсвил, Тексас, северно от американо-мексиканската граница. Построена по-навътре от реалната граница – Рио Гранде, тук тя внезапно свършва, което я прави лесна за заобикаляне пеш.

Работя в югозападните части на САЩ вече близо 40 години. През 2004 г. се натъкнах на нещо, което не бях виждал: син варел със син флаг на прът, с надпис *agua* отстрани и няколко десетки литра вода вътре. Беше толкова неочакван, че го снимах и още не мога да го забравя.

Започнах да снимам сериозно през 2009 г. – след като забелязах засиленото строителство на стени и стражеви кули по дългата 3145 км американска граница с Мексико. Тогава разбрах и че онзи варел е водоноска, поставена от хуманитарна организация с цел да предотврати обезводняването и смъртта на пресичащите границата мигранти.

Винаги се фокусирам върху пейзажа. На снимките ми рядко има хора, но винаги се усеща тяхното преминаване.

За настоящия проект обикновено летях до някой град и наемах джип, за да мога да изследвам по-далечните погранични райони. От време на време задействах някой наземен сензор, който докарваше патрул на Гранична полиция.

Хората, които не живеят близо до границата, може би не осъзнават, че вече съществува много стена – приблизително 1125 км. Тя е скъпа и трудоемка. Трябва да я проектираш, да я произведеш, да отчуждиш земята и да платиш на собствениците и накрая да я монтираш. Километър и половина стена струва между 4 и 12 млн. долара.

Доколко обаче върши работа? Хората могат да се покатерят по нея, да прокопаят тунел под нея и – там, където внезапно свършва – да я заобиколят. Една погранична стена се опитва да постигне две неща. Едното е да ограничи имиграцията – хората, които идват в страната заради по-добрите възможности. Само че те ще престанат да идват едва когато ние спрем да им плащаме.

Другото е да спира наркотиците. Само че именно американците създават търсенето. Докато не се справим успешно с проблема от нашата страна, картелите ще намират начини да проникнат. Една стена не може да спре причините това да се случва.

Твърди се, че идеята за национален суверенитет вече е била нарушена – от интернет, глобалния капитализъм, вирусите и т.н. Границите рухват на екзистенциално ниво.

Тези снимки показват пресечната точка на политика, култура и природа. Макар да нямам решения за тези сложни проблеми, все пак се надявам, че работата ми ще предизвика сериозен размисъл по належащите въпроси. □

Предположих, че тази ограда край Лос Индиос, Тексас, още не беше довършена към момента на снимката, но две години по-късно нищо не се беше променило. Днес представлява по-скоро скулптура, отколкото преграда. Човекът, който се грижи за игрището (вдясно горе) в Гадсдън, Аризона, казва, че близката стена същия заляза. През XIX в. обелиски като този в Патагония, Аризона (вдясно долу), маркирали границата. Наричали ги „погранични паметници“.

